

ἄξιοι συγχαρητηρίων διὰ τὸν ἑξαίρετον τοῦτον τόμον. Ὅχι μόνον θὰ ἀποτελέσῃ οὗτος, μετὰ τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων, σημαντικὴν συμβολὴν εἰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς σπουδὰς, ἀλλὰ καὶ θὰ τιμήσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ μεγάλου πατριώτου καὶ μελετητοῦ ὅστις ἴδρυσεν τὴν μοναδικὴν ταύτην Βιβλιοθήκην, τὴν τόσον περιτράνωσ διαλαλοῦσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας¹.

PETER TOPPING

τοῦ Πανεπιστημίου Καλιφορνίας

Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ὕμνοι, ἐκδιδόμενοι ἐκ πατριακῶν κωδίκων μετὰ προλεγόμενων ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη. Τόμος Α', Ἀθήναι 1952 (σελ. κδ' + 336).

Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιέχονται δέκα τέσσαρες ὕμνοι Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ἐκδιδόμενοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' ἀριθ. 212 καὶ 213 (ΙΑ' αἰῶνος) κωδίκων τῆς κατὰ Πάτμον σεβασμίας βασιλικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὑπὸ δώδεκα μαθητῶν τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς φιλολογίας κ. Ν. Τωμαδάκη, καὶ δὴ καὶ τῇ ἐμπνεύσει καὶ καθοδηγήσει αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ὕμνων τούτων τοῦ πρυτάνεως τῶν Βυζαντινῶν, ἂν μὴν καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν ποιητῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν Krumbacher, οἱ πλεῖστοι ἔχουσιν ἤδη ἐκδοθῆ μάλιστ' ὑπὸ τοῦ Pitra καὶ τοῦ Mionii, τινὲς δ' ἐκδίδονται καὶ διὰ πρώτην φοράν. Τῆς παρουσίας ἐκδόσεως, ἥτις εὐλόγως προσφωνεῖται εἰς τὴν πνευματικῶς καὶ ὕλικῶς φιλοξενήσασαν τὸν ὄμιλον τοῦ κ. Τωμαδάκη Ἱ. Μονῆν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, προσηγήθη ἐπιτόπιος ἐργασία ἐν αὐτῇ, συνεχισθεῖσα ἔπειτα ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ φροντιστηρίῳ τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ.

Προηγοῦνται «προλεγόμενα» τοῦ κ. Τωμαδάκη, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς Βυζαντινῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ

¹ Σημειῶ ἐνταῦθα παροράματα τινα τοῦ καταλόγου : σελ. VIII, ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι μᾶλλον ἐπικολυρικὸν ποίημα' σελ. X, ἀριθ. 97, διάβ. 297' εἰς τὸν πίνακα περιηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς, ὀνόματα οἷα Ναύαρχος Κόχραν καὶ Φίνλεϋ ἀνήκουν κανονικῶς εἰς τὸν γενικὸν πίνακα, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι συγγραφεῖς ἐν τῷ καταλόγῳ, ἀλλὰ μόνον ἀναφέρονται ὑπ' ἄλλων' εἰς τὸν γενικὸν πίνακα ἀνάγνωθι Corsica, Samarkand καὶ Yenişehir : Τὸ μοναστήριον τοῦ «Ὁσίου Λουκά» καὶ τὸ τοῦ «Ἁγίου Λουκά τοῦ Στριώτου» εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό' 104 φαίνεται ἀνακριβὲς μετὰ τὸ Φαναριώται.

καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου αὐτοῦ (σελ α' - κδ'). Ἦδη ἐν τοῖς προλεγόμενοις τούτοις καταφαίνεται τὸ πάθος τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ πρὸς τὴν οἰκειοτάτην εἰς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ποιήσιν, ἣν θεωρεῖ ὡς τὴν χαρακτηριστικωτέραν καὶ ποιητικωτέραν ἐν ὄλῳ τῷ Χριστιανισμῷ, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς Ῥωμανὸν τὸν Μελωδόν, πάθος ὅπερ δὲν εἶναι ἀπλή ἀπόρροια τῆς ἀγάπης ἐνὸς διακεκριμένου βυζαντινολόγου πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐρευνῶν του, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀφοσιώσεώς του πρὸς τὴν θεϊαν λατρείαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν βιβλικὴν καὶ πατερικὴν γραμματείαν ἐνὸς πιστοῦ ὀρθοδόξου. Καὶ εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ὁ κ. Τωμαδάκης τὸν ἱερὸν τοῦτον ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἀγάπην μετέδωκε καὶ εἰς ἐκλεκτὴν πλειάδα μαθητῶν καὶ συνεργατῶν αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ὁποίων πολλὰ τὰ καλὰ δύναται τις νὰ ἀναμένη διὰ τὴν κλλιέργειαν τῶν τοιούτων σπουδῶν ἐν τῇ ἡμετέρῃ πατρίδι.

Μετὰ τὰ σοφὰ προλεγόμενα, ἐπακολουθοῦσιν οἱ ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τοῦ κ. Τωμαδάκη ἐκδιδόμενοι ὕμνοι, μετ' ἰδιαιτέρων προλεγόμενων παρ' ἐκάστου τῶν ἐκδοτῶν, παραπομπῶν εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Ἀγ. Γραφῆς, παραθέσεως διαφερουσῶν γραφῶν καὶ κριτικῶν διορθώσεων εἴτε τοῦ ἐκδότου εἴτε τοῦ κ. Τωμαδάκη, ὡς καὶ ἐρμηνευτικῶν σχολίων εἰς τοὺς παρατιθεμένους ὕμνους λαμβανομένων ἐκ τῆς μελέτης τῶν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν κειμένων, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη ὁ θεῖος ὕμνογράφος. Παρατίθεται πρῶτον κοντάκιον κατανυκτικὸν τῆς Τετάρτης τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, τὸ φέρων τὴν ἀκροστιχίδα «*Προσευχή Ῥωμανοῦ*» καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ *Κ. Φαφαλιοῦ*, ἔρχεται ἔπειτα ὁ ὠραῖος «*αἶνος τοῦ Ῥωμανοῦ*» ψαλλόμενος τὴν Πέμπτην τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν καὶ ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ἀθ. Κορίνη*, προτάσσοντος σχετικὸν τεμάχιον ἐκ τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου τελεῖ ὁ αἶνος οὗτος. Ἐπακολουθεῖ ὁ καλλίστος καὶ δραματικῆς πλοκῆς ὕμνος *εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ* ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Π. Νικολοπούλου*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τῆς βίβλου τῆς Γενέσεως κβ' 1 - 13. Ἐπεται «*ὁ ὕμνος εἰς Ἰσαάκ, ὅτε ἠλόγησε τὸν Ἰακώβ*», κατανυκτικὸν κοντάκιον τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς *Ἰουῆς Μιχαηλίδου*, προτασσούσης τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τῆς Γενέσεως κζ' 1 - 42, ἀκολουθεῖ ὁ σπουδαιότατος διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς χρονολογίας τῆς ἀκμῆς τοῦ ποιητοῦ ὕμνος τοῦ Ῥωμανοῦ «*εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμόν*», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Δ. Δημήτριάνα*. Ἐπεται ὁ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Κ. Ρικάκη* «*ὕμνος εἰς τὰ ἅγια νῆπια*», τοῦ ὁποίου προτάσσεται ἡ σχετικὴ διήγησις ἐκ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου β' 13 - 18. Ἐἶτα ἔρχεται ὁ «*εἰς τὸν δίκαιον καὶ τετραήμερον Λάζαρον ὕμνος Α'*» ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ι. Θεοφάνους Α. Παπαδημητρίου*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ια' 1 - 44, ἔπεται ὁ «*εἰς τὸν δαιμόνιον καὶ δίκαιον Λάζαρον τὸν τετραήμερον ὕμνος Β'*» ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Μ. Ν.*

Ναουμίδου. Ἐπακολουθεῖ ὁ δραματικῆς πλοκῆς ὕμνος «εἰς τὸν πλοῦσιον καὶ τὸν πτωχὸν Λάζαρον», κοντάκιον κατασκευαστὸν τῆς 5' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Α. Μπαγιόνα*, προτάσσοντος τὴν σχετικὴν παραβολὴν ἐκ τοῦ Λουκᾶ 15' 19 – 31, ἔπεται «ὁ ὕμνος εἰς Θεόδωρον μάρτυρα», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ *Ν. Κοντοσοπούλου*, προτάσσοντος σχετικὰς περικοπὰς ἀπὸ τὸ *Synaxarium Constantinopolitanum*, ἔρχεται ἔπειτα «ὁ ψαλμὸς εἰς ἅγιον Παντελεήμονα», ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς *Ἑλλης Κυριακάκη*, προτάσσουσης σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ αὐτοῦ *Συναξαρίου*, ἔπεται «εἰς ἀγίους Ἀναργύρους ὕμνος Β'», ὃν ἐκδίδει ἡ *Λυδία Ἀθανασοπούλου*, προτάσσουσα σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ εἰρημένου *Συναξαρίου* καὶ ἐκ τοῦ *Analecta Bollandiana*, ἐν συνεχείᾳ ἐκδίδεται ὑπὸ *Π. Νικολοπούλου* ὁ μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτος «ὕμνος εἰς τὸν ἅγιον Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον» προτασσομένης τῆς σχετικῆς περικοπῆς ἐκ τοῦ μνημονευθέντος *Συναξαρίου*. Τέλος ὁ *Ἰω.- Θεοφάνης Α. Παπαδημητρίου* ἐκδίδει τὸν ἐπίσης ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε ὕμνον «εἰς τὸν Ἐθαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου», προτάσσων τὰς σχετικὰς περικοπὰς ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν (α' 20 – 38) καὶ τοῦ κατὰ Ματθαῖον (α' 18 – 35) εὐαγγελίου. Ἐπακολουθοῦσι τρεῖς πίνακες, ἥτοι γλωσσικὸς καὶ γραμματικὸς, παροραμάτων καὶ προσθηκῶν καὶ ὁ τῶν περιεχομένων.

Διεξήλθομεν μετὰ πολλῆς προσοχῆς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνωτέρου τόμου καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν ὄχι μόνον τὴν πολυτιμότητα συμβολῆν τοῦ κ. Τωμαδάκη, τοῦ ὁποῦ ἡ εὐσεβὴς καὶ ἐπιστημονικὴ πνοὴ διήκει δι' ὅλου τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν αὐτοῦ συνεργατῶν τὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοπονίαν καὶ δὴ καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν μέγαν Μελωδὸν καὶ τὴν κατανόησιν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τὴν τε φιλολογικὴν ὡς καὶ τὴν λογοτεχνικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν. Καίτοι δὲ δὲν ἀπέφυγον οἱ συνεργάται οὗτοι, οὐδὲ ἦτο ἄλλως τε εὐκόλον νὰ ἀποφύγῃσι παντελῶς ἀνακριβείας τινὰς ἐπὶ θεμάτων θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, μὴ οἰκείων εἰς αὐτούς¹, δὲν θὰ ἦτο δίκαιον ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς νὰ μὴ ἐκφρασθῇ ἡ ἱκανοποίησις καὶ ὁ θαυμασμός, διὰ

¹ Ἡ ἐν σελ. 93 ὑπόσημειωσις ὑπ' ἀριθ. 4, «κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἀρα γε ἐξ Ἰσοῦ ἀνεπτυγμένη εἰς τὸ αἶσθημα τοῦ λαοῦ ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου (sic) μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ» δὲν εὐστοχεῖ. Ἐπίσης δὲν εὐστοχεῖ ἐξ ἀπόψεως θεολογικῆς ἢ ἐν τῇ β' ὑπόσημ. τῆς σελ. 186 παρατήρησις, ὅτι ὁ Ρωμανὸς «τὸ λυτρωτικὸν ἔργον θεωρεῖ ὡς ἀρμόζον μόνον εἰς τὴν θεῖαν φύσιν» τοῦ Σωτῆρος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν σελ. 203 παρατήρησιν, ὅτι καὶ ὁ ὕμνος «εἰς τὸν πλοῦσιον καὶ τὸν Λάζαρον» δὲν παρεδίδεται διὰ τοῦ Τριωδίου «καθ' ὅτι τὴν δ' τῆς ἑκτης τῶν Νηστειῶν δὲν ἄγεται πλέον ἐορτὴ σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα, τοῦ ἐορτολογίου τῆς Ἐκκλησίας μεταβληθέντος», ἃς σημειωθῇ ὅτι τὸ κύριον θέμα ὅλης τῆς ἑβδομάδος ταύτης εἶναι ἡ ἀνάστασις Λαζάρου καὶ ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Κυρίου εἴσοδος ἀφ' ἐνός καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ πλοῦσιου καὶ τοῦ Λαζάρου ἀφ' ἑτέρου, μὴ ἀποτελούσης ἐξαιρέσιν τῆς Τετάρτης τῆς ἑβδομάδος ταύτης.

τε τὰς λεπτὰς κριτικὰς καὶ καλολογικὰς παρατηρήσεις τῶν νέων τούτων, καὶ διὰ τὴν εὐλάβειαν καὶ ἐνημερότητα αὐτῶν περὶ τὸ περιεχόμενον τῶν τε ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη τὰ ἀθάνατα ποιήματά του ὁ Ῥωμανὸς καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῶσι ταῦτα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἐνημερότητα περὶ τὴν ὑπάρχουσαν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γραμματείαν. Εἰς ταῦτα πάντα, εἰάν προσθέσῃ τις τὴν ἀριότητα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν τε ἐκδεδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τὴν τόσον φιλόκαλον ἐμφάνισιν τοῦ παρόντος τόμου, δὲν θὰ ὑπερέβαλλεν οὐδαμῶς τὰ πράγματα διατεινόμενος ὅτι ἡ ἔκδοσις περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Στ ε ρ γ ί ο υ Γ. Σ π α ν ά κ η, τέως Ἐφόρου τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου: *Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμος ΙΙΙ, Πρόλογος Ἰωάννου Καλιτσονάκη, ἀκαδημαϊκοῦ, Ἡράκλειο Μ. ΣΜ. LIII (sic).*

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐκυκλοφόρησεν ἐσχάτως ὁ τρίτος τόμος τῶν «Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας», εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἐν Ἡρακλείῳ λόγιος κ. Στ. Σπανάκης ἐκδίδει Ἐκθέσεις Ἐνετῶν Προβλεπτῶν περὶ Κρήτης εἰς τὸ Ἰταλικόν των κείμενον μετὰ μεταφράσεως παρὰ πόδας εἰς δημῶδες ἰδίωμα. Ὁ παρὼν τόμος περιέχει τοῦ Filippo Pasqualigo, capitano di Candia e provveditor della Canea, Relazione letta nell' Eccellentissimo Senato (1594). Περὶ τοῦ ἀξιωματοῦχου τούτου ὁ ἐκδότης δὲν διαλαμβάνει, ὡς ἔπρεπε, διὰ νὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς περὶ τοῦ βίου του καὶ τῆς δράσεώς του.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Pasqualigo ἔχει διττὸν χαρακτήρα· ἀφ' ἐνὸς μὲν προτείνει διάφορα μέτρα πρὸς τὴν Ἐνετικὴν Γερουσίαν διὰ τὸν τειχισμόν καὶ τὸν ἐξοπλισμόν τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης, ἐξ ἄλλου δὲ ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς κατάστασιν καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἐκ τῆς πανώλους εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Χάνδακος συμφορὰν κατὰ τὰ ἔτη 1592 – 1594 (ὁ ἐκδότης δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν διαφορὰν τῆς χρονολογήσεως more veneto)· αἱ σχετικαὶ σελίδες ἀναγινώσκονται μὲ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον.

Πολλὰς παρατηρήσεις θὰ εἶχον νὰ κάμω ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς τὰ τοπωνύμια καὶ δὴ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὄρων τῶν δηλούντων τὰ δημόσια ἀξιώματα. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δέον ν' ἀποδίδωνται μετ' ἐξαιρετικῆς προσοχῆς, ἄλλως θὰ βλέπωμεν συνταγματάρχας ἀντὶ λοχαγῶν καὶ προβλεπτὰς ἀντὶ ὑγιεινῶν κτθ. Διὰ τοῦτο συνιστῶ εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τὴν ἀπευθεῖαν χρῆσιν τοῦ κειμένου.